

**De school als Ontwerpopgave
Aanbevelingen in het licht van de inhaaloperatie in de scholenbouw (2006-2010)**

Guy Châtel
Elisabeth Mercelis

inhoud

Doelstelling van het onderzoek
Methodiek van het onderzoek
Probleemstelling
Doorlichting bestaande procedure
Kritiek op bestaande procedure

1. De vraag naar architectuur wordt niet gesteld.
2. Er wordt geen aandacht besteed aan de samenhang van de school
3. De ruimtelijke integratie van de school valt buiten beschouwing

De kadering van de norm
Aanbevelingen

1. Aanbevelingen betreffende de procedure
2. Aanbevelingen betreffende het normenstelsel

Bedenkingen betreffende de inhaaloperatie

Deze folder maakt deel uit van de publicatie 'De school als ontwerpopgave. Recente schoolarchitectuur in Vlaanderen (1995-2005)'. Het boek verwerkt de belangrijkste argumenten van het onderzoeksrapport neergelegd bij de Vlaamse Bouwmeester in juni 2006 en maakt de onderzoeksresultaten toegankelijk voor een publiek van betrokkenen. In onderhavige folder worden de keuzes en de aanpak verantwoord die in het onderzoek zijn gemaakt. Tevens worden er een aantal bedenkingen bij de huidige procedures en normen geformuleerd, om tot een aantal concrete aanbevelingen te komen. Het boek en de folder steunen op lopend onderzoek naar semi-publieke architectuur in het algemeen en naar schoolarchitectuur in het bijzonder dat binnen de Vakgroep Architectuur & Stedenbouw van de Universiteit Gent wordt gevoerd. In de loop van 2005 en 2006 hebben de Minister van Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap en Vlaams Bouwmeester Marcel Smets een onderzoeksopdracht verleend aan de universiteit. Het onderzoeksteam van de UGent bestond uit prof. ir. arch. Guy Châtel, ir. arch. Maarten Van Den Driessche, ir. arch. Christophe Van Gerrewey, ir. arch. Tjil Vanmeirhaeghe en prof. dr. Bart Verschaffel.

Doelstelling van het onderzoek

Na de zeer actieve en rijke periode van discussies en publicaties die de bouw van schoolarchitectuur in de jaren '50 en '60 internationaal heeft begeleid, is de ontwerpgerichte studie van de schoolarchitectuur nagenoeg stilgevallen. Pas in de loop van de laatste jaren is de aandacht voor dit onderwerp opnieuw gegroeid. Nochtans is er nog steeds geen breed en geactualiseerd arsenaal van concepten en ideeën ter beschikking om de problematiek van de hedendaagse schoolarchitectuur te kaderen. In het licht van de geplande 'inhaaloperatie' is het herconstrueren van een dergelijk arsenaal en het uitzetten van een conceptueel kader een dringende zaak geworden. In het licht van de geplande investeringen stelt zich het probleem van het algemeen lage kwaliteitsniveau van de bestaande schoolarchitectuur. Hoe kan die kwaliteit verbeterd worden?

De voorliggende studie werd gevoerd met een tweevoudige doelstelling:

1. Ze is er vooreerst op gericht om de reflectie en de discussie over de schoolarchitectuur te onderbouwen en om een apparaat aan te leveren dat dienstbaar is bij het formuleren van de opdracht, het ontwerpen en het beoordelen van een actuele en toekomstgerichte schoolarchitectuur. Met dit opzet hebben we

(1.a.) recente architectuurprojecten geïnventariseerd, geselecteerd en gedocumenteerd om zo een corpus van interessante en onderling verschillende voorbeelden samen te stellen,

(1.b.) een vocabularium en een topologie van thema's betreffende de schoolarchitectuur ontwikkeld.

2. Daarenboven wordt de context en de procedures waarbinnen de schoolarchitectuur in Vlaanderen vandaag tot stand komt, geëxpliciteerd en geëvalueerd. Dit laat ons toe om een aantal problemen en disfuncties in de procedure van de scholenbouw aan te wijzen. In deze katern worden hieromtrent een aantal aanbevelingen geformuleerd.

Methodiek van het onderzoek

In de reflectie op de schoolarchitectuur komen vanzelf meer algemene kwesties aan bod. De vraag hoe de opgave, het ontwerp en de realisatie zich verhouden, en de vraag wat men wel en niet van een architect of de architectuur kan, mag en moet verwachten, zijn algemene vragen. Ze worden hier toegespitst op de problematiek van de school.

De inhaaloperatie betreft scholen voor het leerplichtonderwijs. Ons onderzoek beperkt zich daarom tot de architectuur van de lagere en de middelbare scholen in Vlaanderen. Het is duidelijk dat er in vele opzichten belangrijke verschillen bestaan tussen de manier waarop enerzijds lagere en anderzijds middelbare scholen worden opgevat en functioneren. Ook in hun architectuurprogramma's zijn ze verschillend. In dit onderzoek werden ze echter samengenomen. Sommige onderwerpen en argumenten die algemeen worden geformuleerd, zijn daardoor eerder relevant voor slechts één van beide scholen. Anderzijds kan worden opgemerkt dat vele vraagstukken zich niet afzonderlijk of geheel onderscheiden stellen voor één van de twee types. Hun gezamenlijke behandeling biedt de mogelijkheid om de kwestie van de schoolarchitectuur als een samenhangende problematiek te onderzoeken.

Gezien dit rapport niet in de eerste plaats moet bijdragen tot de academische of theoretische reflectie, maar tot doel heeft om het gesprek tussen opdrachtgever, gebruikers, architecten, financiers en beleidsmakers te voeden - zonder over de uitkomst van dat gesprek te beslissen - hebben we er voor gekozen het betoog niet te beladen met theoretische referenties of jargon. We dragen begrippen en gedachten aan die, geschematiseerd en zo helder mogelijk geformuleerd, de breedte en de complexiteit van de problematiek oproepen.

De empirische basis van het onderzoek bestaat uit een reeks projecten en realisaties die uit vier bronnen werd samengesteld:

(a)- De dossiers bewaard door DIGO tussen 2002 en 2005. Het gaat hier om ca. 300 dossiers, gaande van bescheiden instandhoudingswerken tot de realisatie van nieuwe gebouwen. Dossiers met een bouwwaarde vanaf 500.000 euro werden systematisch bestudeerd. De DIGO-dossiers daterend van voor 2002, werden niet in het onderzoek betrokken omdat het archief niet consulteerbaar is. Van sommige dossiers werden alleen de bestekken en niet de plannen gearhiveerd. Vele dossiers betreffen gefaseerde projecten. Daardoor is het soms zeer moeilijk om een duidelijk zicht te krijgen over de volledige toedracht van een project. Het is dus mogelijk dat een aantal interessante gefaseerde projecten aan de studie is ontsnapt.

(b)- De dossiers ingediend via de 'Open Oproep'-procedure van de Vlaams Bouwmeester sinds 2000. Het betreft hier een dertigtal projecten waarvoor

telkens vijf ontwerpvoorstellen werden ingediend. Deze dossiers documenteren in de eerste plaats een ontwerpvoorstel. De selectie die we hebben gemaakt, houdt geen rekening met het eigenlijke resultaat van de wedstrijd. Er werden dus zowel winnende als niet-winnende ontwerpen in het corpus van voorbeelden opgenomen. Dit impliceert geen oordeel over het verloop of het resultaat van de wedstrijd zelf: een project kan conceptueel interessant zijn zonder tegelijk het meest geschikt te zijn voor realisatie. Voor winnende projecten hadden we de keuze tussen verschillende versies van de ontwerpen (van wedstrijdontwerp, over een herzien ontwerp na overleg met de opdrachtgever, tot een uitvoeringsontwerp of desgevallend het uitgevoerde gebouw - het grootste deel van die projecten is evenwel nog niet opgeleverd). In die keuze hebben we ons laten leiden door de mogelijke betekenis van elk van die versies binnen het corpus dat we samenstellen. Bij de bespreking van het project wordt vermeld over welke ontwerpversie het gaat.

(c)- Dossiers van het Gemeenschapsonderwijs. Voor grotere projecten maakt de dienst van het Gemeenschapsonderwijs sinds 2001 bijna systematisch gebruik van de selectieprocedure van de Bouwmeester. Daarnaast zet ze via publicatie in het Staatsblad nog rechtstreekse gunningprocedures op. Binnen het kader van deze kwalitatieve selecties worden ook ontwerpwedstrijden georganiseerd. De archieven die daarop betrekking hebben worden niet systematisch bewaard. De documentatie ligt verspreid bij de lokale diensten van het Gemeenschapsonderwijs en is daarom moeilijk consulteerbaar. We hebben deze projecten bij een aantal ontwerp bureaus rechtstreeks opgevraagd. Uit deze steekproef hebben we kunnen constateren dat de problematiek die bij deze projecten aan bod komt enigszins gelijkaardig is aan die van de Open Oproep, maar dikwijls minder complexe situaties betreft. Wegens de urgentie waarbinnen de studie diende uitgevoerd te worden, en gezien het gegeven dat ze niet noodzakelijkerwijze exhaustief moest worden opgevat, hebben we deze piste niet verder onderzocht.

(d)- Projecten en realisaties gepubliceerd in de vakpers tussen 1995 en 2006: het gaat hier om circa 30 dossiers en het betreft bijna uitsluitend realisaties.

Deze bronnen geven geen volledig overzicht van de productie in het domein van de schoolarchitectuur. Bovendien gaan ze slechts enkele jaren terug. Van de periode voor 2000 worden enkel de dossiers meegenomen die door de vakpers werden opgemerkt. Nochtans denken we dat het onwaarschijnlijk is dat er veel belangrijke schoolarchitectuur uit de recente periode aan onze aandacht zou zijn ontsnapt. Hoewel het onderzoeksmateriaal dus niet de volledige ontwerpproductie op het gebied van de recente schoolarchitectuur dekt, vertrouwen we er op dat het merendeel van die productie in het onderzoek werd betrokken. Het blijft evenwel wenselijk - zonet noodzakelijk - om in de nabije toekomst een inventariserende terugblik te voorzien op de productie van de jaren '70, '80 en '90.

Uit de analyse en doorlichting van het materiaal werd een lijst van interessante projecten en realisaties opgesteld. De selectie levert kwalitatief hoogstaande maar daarom nog geen uitzonderlijke architectuur op. Voor de boekpublicatie *De school als ontwerp opgave* werden uiteindelijk vijftien projecten en realisaties gekozen. Deze worden in de publicatie geanalyseerd en gedocumenteerd. Ze vormen een waaier van gevallen die ons toelaat om de problematiek breed te behandelen en om een genuanceerd en gearticuleerd beeld van wat er in het ontwerp van de schoolarchitectuur vandaag op het spel staat naar voor te schuiven.

Documenten zijn altijd ook *monumenten*: ze zijn nooit 'neutraal', maar worden samengesteld met een bepaald doel en in welbepaalde omstandigheden. Ze zijn niet gemaakt om - rechtstreeks - te antwoorden op een onderzoeksvraag. Ze dringen altijd een eigen perspectief op. De beschikbare dossiers zijn bovendien zeer heterogeen van aard. De dossiers ingediend bij

DIGO zijn vooral gericht op technische conformiteit en op het voldoen aan de normen ten einde financiële middelen te verkrijgen. De dossiers die uit de 'Open Oproep' komen, zijn ontwerpvoorstellen opgemaakt om een jury te overtuigen van een visie. De persdossiers volgen het model van een publiekspresentatie. Voor dit onderzoek, dat door de tijdsdruk extra afhankelijk was van de bronnen, zijn de dossiers ingediend binnen de procedure van de 'Open Oproep' het meest interessant gebleken. Het systeem van de kwalitatieve selectie dat hier gehanteerd wordt, blijkt een goede basis te vormen om gemotiveerde en ambitieuze ontwerpers rond een opgave te verzamelen. In een dergelijke concurrentiële context worden bovendien visies en keuzes geëxpliciteerd en uitgebreid verantwoord.

Probleemstelling

Uit het onderzoek en de inventarisering die aan het samenstellen van de publicatie *De school als ontwerpogave* is voorafgegaan, blijkt dat er in de recente periode bijna geen nieuwe schoolsites gesticht noch geheel nieuwe scholen gebouwd zijn. Actuele scholenbouw wordt quasi altijd geconfronteerd met de vraag hoe het nieuwe zich kan of behoort te verhouden tot het bestaande. Evenmin als geheel nieuwe projecten zijn er grote projecten waarbij de problematiek van de omgang van het bestaande als marginaal zou kunnen worden beschouwd. In die omstandigheden is het zeer opmerkelijk dat projecten die zich de samenhang van een gehele schoolsite aantrekken bijzonder zeldzaam blijven. Interessante verbouwingen die vertrekken van de kwaliteiten van het bestaande zijn al even schaars. De inventarisatie heeft in dit verband uitgewezen dat er in het laatste decennium nauwelijks realisaties zijn te vinden (en ook geen documentatie of projectvoorstellen) die afwijken van een 'standaard'-project: het *ad hoc* en meestal ongemotiveerd vervangen van een gebouw of het toevoegen van een nieuw gebouw (een nieuwe 'vleugel') aan een bestaande schoolsite. Het ligt niet voor de hand om het gebrek aan belangstelling voor een evenwichtige en doordachte verhouding tussen het nieuwe en het bestaande simpelweg te wijten aan een algemene desinteresse van opdrachtgevers en ontwerpers voor deze problematiek. Logischer lijkt het om de mogelijke oorzaken van dit fenomeen te zoeken in de context van werkwijzen en procedures die in de scholenbouw van kracht is. In de scholenbouw wordt de architectuurproductie in belangrijke mate bepaald door de financieringsprocedure. Gezien voor alle projecten het verwerven van financiering een eerste objectief is, worden ze gemodelleerd naar de denkbeelden en evidenties welke in die procedure besloten liggen.

Vooreerst stelt zich dan de vraag waar de procedure faalt of ten minste hoe ze nalaat om de mechanismen te genereren die het vastgestelde gebrek kunnen ondervangen. Nadien kan worden onderzocht hoe daaraan verholpen kan worden. Hoe kan de visie die aan de basis van de procedure ligt, verbreed worden, en de procedure zelf aangepast worden om zo de architecturale kwaliteit die nu vaak ontbreekt, in de hand te werken?

Doorlichting van de bestaande procedure

De normen gelden op dezelfde manier voor de gesubsidieerde en de gefinancierde sector. Alleen in het detail van de procedure en in de respectievelijke verantwoordelijkheden van de betrokken partijen doen zich een aantal verschillen voor. In de gesubsidieerde sector ligt het initiatief bij het schoolbestuur of de inrichtende macht. De weg die daar moet worden afgelegd om een subsidie te bekomen, verloopt als volgt: Vooreerst moet de initiatiefnemer een voorbereidend dossier opmaken. Daarin verwacht men een opsomming van de verlangde nieuwe lokalen en de opgave van hun afmetingen en netto oppervlakte. De bruto oppervlakte van het totaal

moet worden berekend en een raming opgesteld. Ook dient de oppervlakte en het bouwjaar van het bestaande patrimonium van de school te worden vermeld. Op basis van dit dossier treft AGIO dan een principiële beslissing. Dit gebeurt door toetsing van het dossier aan de fysische norm die maximumoppervlaktes vastlegt op basis van de leerlingenpopulatie, en aan de financiële norm die op haar beurt aan deze oppervlaktes een maximumbedrag toekent. Het schoolbestuur wordt vervolgens op de hoogte gebracht van de eventuele toekenning van subsidies, van het bedrag daarvan, van het goedgekeurde bouwprogramma, van de verplichtingen van de inrichtende macht of het schoolbestuur, en van de geldigheidsduur van het principiële akkoord. Pas dan wordt er effectief aan een ontwerp gewerkt en in concrete termen nagedacht over de plaats, de structuur en de gedaante van een gebouw. Het ontwerpwerk verloopt verder zoals gebruikelijk in verschillende fasen. Na het verwerven van een bouwtoelating en de uiteindelijke goedkeuring van een uitvoeringsdossier kan worden overgegaan tot achtereenvolgens de aanbesteding, de gunning en de uitvoering van de werken. In de gefinancierde sector is de werkwijze analoog. Het belangrijkste verschil is hier dat het Gemeenschapsonderwijs zelf optreedt als inrichtende macht. De rol van het schoolbestuur beperkt zich in die sector tot het signaleren en het motiveren van een nood. Na de becijfering ervan wordt het financieringsdossier, de opstart en de begeleiding van het project volledig in handen van de administratie gehouden. Het schoolbestuur zelf komt daar weinig aan te pas.

De eerste fase van om het even welk bouwproject is normaliter een fase van reflectie en discussie. Het is een periode waarin de initiatiefnemer vat tracht te krijgen op zijn noden en behoeften; waarin hij zijn verlangens ten aanzien van het project formuleert en opties tegen elkaar afweegt. Een eventuele bestaande toestand, met zijn beperkingen en mogelijkheden, kan dan worden geëvalueerd; het gebruik van de gebouwen kan dan worden herbekeken. Dit is het moment waarop vragen worden gesteld en mogelijke antwoorden worden overwogen; waarop meningen worden uitgewisseld en een dialoog kan worden aangegaan. In die periode worden de keuzes gemaakt die bepalend zullen zijn voor het verdere verloop van het project en zijn uiteindelijk resultaat. *Wil men architecturale kwaliteit nastreven dan is de tijd die aan de realisatie vooraf gaat van fundamenteel belang.* Een tweede fase laat immers niet al te veel aarzeling toe. Dan wordt er geïnvesteerd en gebouwd. In deze realisatiefase worden geld en energie gespendeerd en moet verspilling worden vermeden.

Kritiek op de bestaande procedure

Wanneer men de hierboven geschetste procedure bekijkt, wordt echter duidelijk dat ze in deze eerste fase onvoldoende is gearticuleerd. De tekortkoming bevindt zich aan het begin van het proces. *Aan de procedure ontbreekt een doordachte opstart, een geïntegreerde reflectie- en studieperiode.* In de gesubsidieerde sector worden initiatiefnemers voor de taak gesteld om zonder voorbereiding of bijstand hun noden te vertalen in een lijst van lokalen met stereotype functietoewijzing. In de gefinancierde sector gebeurt die vertaling veelal op routineuze wijze door de administratie. Door netto afmetingen van lokalen en een totale bruto oppervlakte rechtstreeks aan een subsidie- of financieringsbedrag te koppelen, springt men zo zonder problemen over het organisatorisch, functioneel en conceptmatig onderzoek heen. De vragen over samenhang, omgeving en ruimtelijke context van de school worden buiten beschouwing gelaten. Het ontwerpproces wordt als het ware kortgesloten. Een weinig doordachte verdeling en bestemming van oppervlakte wordt onder de loutere voorwaarde dat ze binnen de norm valt als een 'project' beschouwd. In dit stadium komt het dan in aanmerking om goedgekeurd te worden. Een becijferd programma wordt zonder meer 'bouwbaar' geacht en als dusdanig

verzilverbaar. Overigens nodigt de jarenlange wachttijd op subsidiëring of financiering er niet toe uit om een ontwerper te betrekken bij het opstellen van de projectdefinitie. Vaak wordt deze pas jaren later aangesteld, wanneer er zekerheid bestaat over de omvang en de toedracht van het bouwproject.

Deze gang van zaken brengt met zich mee dat een ontwerper zijn taak dient aan te vatten met een projectdefinitie die de speelruimte van het ontwerp oneigenlijk inkrimpt en afsluit. Hoewel het becijferde programma (onder de vorm van een oplijsting van lokalen) binnen de grenzen van de fysieke norm te allen tijde kan worden geactualiseerd, leert de praktijk dat het onderzoeksperspectief, dat een essentieel aspect is van de ontwerponderneming, hierdoor feitelijk wordt geblokkeerd. Omdat beperkte middelen breed moeten worden verdeeld over talrijke noden, lijkt bovendien het signaal te worden gegeven dat beperkte en welomlijnde projecten de meeste kans maken. Schoolbesturen zijn daardoor geneigd hun aanvraag te beperken tot het hoogst noodzakelijke, vaak tot de realisatie van extra ruimte. Zuivere en beperkte renovatiewerken ('geschiktmakingswerken') kunnen dan weer aan de hand van een verkorte procedure worden behandeld en versneld worden gerealiseerd. De ambitie van een school dreigt bijgevolg te worden versnipperd tot afzonderlijke deelprojecten, vertaald in twee types subsidie- of financieringsaanvragen. Het definiëren van gelaagde en veelzijdige projecten, en het formuleren van een geïntegreerde oplossing op het niveau van de gehele schoolsite worden zo ontmoedigd.

De ontwerper wordt niet uitgedaagd om te onderzoeken hoe de toegewezen middelen het meest efficiënt besteed kunnen worden. Vaak mist hij de vrijheid om de inzet van het project kritisch door te lichten. Mogelijkheden die tijdens het ontwerpen geëvalueerd en getest moeten worden, werden reeds op voorhand uitgesloten. Daardoor wordt de kans gemist om het nieuwe programma als een opportuniteit te beschouwen om de structuur en de samenhang van het bestaande te herinterpreteren of te transformeren. Essentiële onderwerpen als de verdringing, de uitwisseling of de overlapping van functies, de herschikking en interconnectie van circulatieroutes, het verbeteren van de toegankelijkheid, de modellering van een gebouwenconfiguratie, de articulatie van de buitenruimte (het terrein wordt in termen van beschikbare ruimte begrepen), vallen vanzelf buiten het perspectief van het ontwerp. Dit mechanisme dat in een preliminair stadium de ontwerpopgave begrenst en vergrendelt, geeft vaak aanleiding tot een ongeïnspireerde en bijna rechtstreekse omzetting van een subsidieerbare of financierbare optelling van lokalen tot een gebouw. Wanneer de projecten die we in onze studie behandelen wél investeerden in de aanvangsfase van het ontwerp, is dit dan ook helemaal niet te danken aan de vigerende subsidiëring- of financieringsprocedure. Soms kon een voorafgaande wedstrijd de nodige ruimte scheppen. In andere gevallen kon deze door de architect, de opdrachtgever of een andere betrokken partij worden bedongen. Deze projecten zijn daarmee eerder uitzondering dan regel. Omdat de procedure geen voorafgaande studie oplegt, wordt de opdrachtgever ook niet aangemoedigd om zich toe te leggen op vragen die het eenvoudig cijfermatige van een bouwproject te boven gaan. Hij wordt niet gestimuleerd om het bouwprogramma kritisch te bestuderen of om een visie te formuleren met betrekking tot zijn patrimonium: hem wordt enkel gevraagd naar oppervlakte en datering. Hij hoeft zich niet te bekwamen in het sturen van een ontwerpproces. Hij wordt, kortom, niet aangespoord om zich in dit domein te bekwamen.

De gevolgen daarvan zijn duidelijk zichtbaar in het landschap van de Vlaamse scholenbouw. In het geval van het gesubsidieerde onderwijs is de scholenbouw in Vlaanderen tot op heden een relatief kleinschalig en amateuristisch gebeuren geweest. Dit heeft veel kortzichtigheid en middelmatigheid voortgebracht, maar hield wel in dat de bouwheer of opdrachtgever een belangrijke stem kon hebben in het project. Het gemeenschapsonderwijs daarentegen bezit een sterk gecentraliseerd scholenbouwbeleid. De dienst infrastructuur van het Gemeenschapsonderwijs

heeft een eigen bouwtraditie ontwikkeld, met gestandaardiseerde gebouwvleugels, noodlokalen en zelfs volledige nieuwbouwscholen. Kenmerkend voor de bouwpraktijk van het Gemeenschapsonderwijs is dat noch de gebruikers noch de andere betrokkenen worden gehoord en dat lokale behoeften zelden in kaart worden gebracht. In het bouwbeleid van het Gemeenschapsonderwijs wordt de positie van de opdrachtgever veelal geheel over het hoofd gezien.

Men kan dus een algemeen deficit op het opdrachtgeverschap vaststellen. De gemiddelde bouwheer is onvoldoende onderlegd om een gelaagd en veelzijdig proces op poten te zetten en te leiden. Hierdoor ontbreekt een solide basis voor een bedachtzame ontwerppraktijk. Er wordt ook geen ruimte, geen tijd of aandacht vrijgemaakt om die te ontwikkelen. In combinatie met de gangbare praktijk om de ontwerpopgave te interpreteren als een simpele invulling van de norm, is de afwezigheid van een professionele en veeleisende opdrachtgever nefast. Het gemiddelde bouwproject gaat zo met het grootste gemak voorbij aan een aantal cruciale vraagstukken van de actuele scholenbouw.

1. De vraag naar architectuur wordt niet gesteld

Het bouwen is er op gericht om aan behoeften te voldoen, het schept voorzieningen, moet beschutting en veiligheid verzekeren, en dient duurzaam comfort te bieden. Dit alles is in grote mate objectiveerbaar en ook becijferbaar. Maar de vooronderstelling dat een project volledig in cijfers kan worden uitgedrukt, stelt het gebouw gelijk aan infrastructuur. Een denkwijze die alleen het kwantificeerbare in rekening brengt, tendert de architectuur te evalueren naar haar opbrengst. Uit alles wat de architectuur realiseert isoleert men de vorm, die eenduidig uitsluitend haar inbreng zou zijn. Architectuur geeft vorm aan de dingen, en het kwantificeerbare profijt van de vorm is 'uitstraling'. Binnen dit vernauwde perspectief kan de architectuur alleen begrepen worden als een dure en veelal overbodige toevoeging aan wat nodig en noodzakelijk is. Men zou daaruit onterecht kunnen concluderen dat een zuinige bouwpraktijk de inmenging van architectuur niet vereist.

Een doorgedreven facilitaire opvatting van de scholenbouw vertroebelt de effectieve inzet van de architectuur. Wanneer de ontwerpopgave zonder meer wordt gelijkgesteld met de nood aan een bouwwerk, en het gebouwde dan verder alleen in termen van voorziening wordt begrepen, wordt de architectuur in feite buiten spel gezet. Waar het haar wel om te doen is, valt dan vanzelf buiten beschouwing. De waarde van architectuur kan niet worden gemeten of becijferd. Wat telt is niet wat ze *opbrengt* maar wat ze *bijbrengt*. In de huidige omstandigheden moet ze vele hindernissen overwinnen om aan haar werkelijke taak toe te komen. Zo kan ze niet bijdragen aan de noodzakelijke reflectie en het gesprek over de vestiging en het verblijf van een schoolgemeenschap. De cruciale vraag hoe de gemeenschappelijkheid van de school vorm kan krijgen, wordt niet gesteld.

2. Er wordt geen aandacht besteed aan de samenhang van de school

Kwantificatie is per definitie objectgebonden. De norm brengt gebouwen in rekening als aparte dingen of apparaten die naar gelang het geval nieuw, verouderd, versleten of kapot kunnen zijn. Ze worden beschouwd alsof ze op zichzelf staan en zouden functioneren zonder 'omgeving'. Nochtans zijn de meeste schoolprojecten uitbreidingen, plaatselijke toevoegingen aan bestaande complexen of gedeeltelijke vervangingen van bestaande installaties. Bijna alle projecten houden zo beslissingen in waarvan de draagwijdte het aparte gebouw overschrijdt, en die dikwijls een grote impact hebben op het geheel van een schoolsite. Een aandacht die uitsluitend op het nieuwe of het te vernieuwen gebouw is gericht, kan daarom een kwalijke uitwerking hebben op de samenhang, de beheersbaarheid en de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van een gebouwencomplex of een site. De meeste ontwerpen die in dit onderzoek besproken worden, zijn

geselecteerd omwille voor hun aandacht voor context en omgeving - een aandacht die helaas uitzonderlijk blijft. Nagenoeg steeds hebben de architecten dit op eigen initiatief gedaan, soms tegen de formulering van de opdracht in. Het is nochtans duidelijk dat een betrachting naar kwaliteit betrekking moet hebben op het geheel van een complex of een site. Wanneer men verspilling wil vermijden is dit zelfs binnen een facilitaire benadering van de problematiek van doorslaggevend belang. Het is de gehele samenstelling van een gebouwencomplex die als voorziening correct behoort te functioneren. Verder is het de gehele site die de setting vormt waar de activiteiten en de gebeurtenissen van de school plaats hebben; die het schoolse verblijf in een herkenbare en betekenisvolle omgeving of context plaatst; die de identiteit van het instituut uitdraagt en zowel ruimtelijk als maatschappelijk positioneert.

3. De ruimtelijke integratie van de school valt buiten beschouwing.

We hebben betoogd dat het gebied van de school zich uitstrekt buiten de eigenlijke schoolsite. Omgekeerd kan ook worden vastgesteld dat de omgeving de school binnendringt. Nu grenzen vervagen en schoolmuren doorbroken worden, moeten nieuwe en meer complexe relaties met de context worden onderzocht. De school en de schoolactiviteiten interageren, nog meer dan vroeger, met een ruimtelijke en sociale omgeving. Schoolgebouwen komen voor op campussen, soms staan ze afgezonderd in een dorp, ze kunnen ingebed zijn in een stedelijk weefsel of deel uitmaken van een suburbane setting. Maar lage en middelbare scholen werken op nabijheid, en ze situeren zich steeds in relatie tot een woonomgeving. In de Vlaamse context van uitgedeelde stedelijkheid bewaart de school een zeldzaam geworden structurerend vermogen. Ze is een van de laatste elementen van de 'vestiging', waar zich nog een vorm van authentieke gemeenschappelijkheid op kan enten. Hoe de school zich inschrijft op het parcours van het dagelijkse leven, hoe ze trajecten uitzet en richt, hoe ze door haar aanwezigheid uitwerking heeft op een ruimtelijke omgeving, hoe ze zich zichtbaar maakt: dit zijn allemaal vraagstukken met stedenbouwkundige implicaties waaraan de architectuur rechtstreeks deel heeft. De wijze waarop de schoolarchitectuur dit kan realiseren is een kwestie die in de taakstelling van het ontwerp moet worden opgenomen.

De kadering van de norm

Totnogtoe houdt de gangbare procedure beslissende aspecten van de actuele schoolarchitectuur buiten de vraagstelling en het onderzoeksveld van het ontwerp. Dit betekent nog niet dat men moet afstappen van een werkwijze die stoelt op een toepassing van de fysische en financiële norm. -Vooreerst dient het belang van het bestaan van een norm te worden onderstreept. De scholenbouw vereist een aanzienlijke inspanning van de gemeenschap. Men moet de beschikbare middelen goed en economisch besteden, en deze besteding correct beheersen. Het normensysteem dat de ruimtelijke behoefte koppelt aan de omvang van een schoolbevolking en bepaalt welke financiële middelen daarvoor ter beschikking kunnen gesteld worden, is daarom legitiem en zelfs noodzakelijk. Maar het is even belangrijk om de beperkingen van dit instrumentarium te onderkennen. Normen nemen alleen objectiveerbare en kwantificeerbare aspecten van de scholenbouw in beschouwing. Het is duidelijk (voorliggende studie toont dit ook aan) dat vele aspecten van de schoolarchitectuur ontsnappen aan een zuivere functionele logica, laat staan dat ze allen kwantificeerbaar zouden zijn. Betekenis- en belevingscategorieën kunnen niet 'genormeerd' worden. Ze doen geen uitspraak over kwaliteit en lenen zich geenszins tot het opstarten van een breed gesprek over architectuur. Ze zijn zelfs geen basis om een bouwprogramma of een ontwerppoging op te stellen. Ze kunnen alleen ingezet worden om een besteding in de hand te houden, en om de inspanning die de gemeenschap bereid is te leveren voor een degelijke en toekomstgerichte

school af te meten. Normen kunnen en moeten dienen om de *haalbaarheid* en dus de *financierbaarheid* van een programma of een opgave te controleren. Het lijkt dus van het allergrootste belang dat het normenstelsel gekaderd wordt in een bredere visie over de problematiek van de schoolarchitectuur. Even legitiem als de beheersing van de bouwkost is immers de verwachting dat de inspanning van de gemeenschap goede en betekenisvolle architectuur oplevert. Voor zover er *afzonderlijke* garanties zijn dat de kwaliteit van de schoolarchitectuur wel degelijk wordt bewaakt, hoeft de eenzijdigheid van het normenstelsel in principe geen probleem te zijn.

Op zich kan architecturale kwaliteit nooit met enige vorm van zekerheid worden gegarandeerd. Ze kan wel als streefdoel vooropgesteld worden. Er kan een context uitgewerkt worden waarin de kwalitatieve aspecten van architectuur aandacht krijgen en ter sprake worden gebracht. Inspirerende voorbeelden kunnen daarbij helpen. De kern van de zaak is echter dat de omstandigheden waarin het project opgestart wordt en waarbinnen het moet rijpen de 'mogelijkheid' van kwaliteit moeten beveiligen. In dit opzicht is een goed gearticuleerde procedure waarin het verwoorden van de behoefte, het formuleren van de architectuuropdracht zelf, het stellen van haar stedenbouwkundige taak, en ten slotte de begeleiding van het project, elk een duidelijke plaats en ruimte krijgen, van essentieel belang.

Aanbevelingen

1. Aanbevelingen betreffende de procedure

Bovenal is het noodzakelijk om aan de bestaande procedure een *fase van voorstudie* toe te voegen. We stellen voor om de subsidie-/financieringstoekenning in twee goed onderscheiden stappen te laten verlopen. In dit verband kan worden verwezen naar de gefaseerde en gedifferentieerde werkwijze die voor de subsidietoekenning in andere sectoren wordt aangewend.

Een eerste fase van de procedure moet *focussen op inhoud*. In dit voorbereidende stadium moet grondig onderzoek worden gestimuleerd en het project in ruimte en tijd worden opengetrokken. Dit kan gebeuren in de vorm van de vraag naar een *Masterplan voor het gebouwencomplex en de schoolsite*.

De relatie die de school met haar directe en bredere context aangaat, wordt hierbij onder de loep genomen. Men maakt een beschrijving en een analyse van de bestaande toestand en een studie van de waarde, de beperkingen en mogelijkheden van de gebouwen en installaties. Het huidige functioneren van de schoolgemeenschap binnen deze ruimtelijke context kan dan worden geëvalueerd. Op basis daarvan kan een visie op termijn en een stappenplan worden uitgewerkt. Zo wordt het betreffende bestuur er toe verplicht om zijn beleid met betrekking tot het onroerende patrimonium te organiseren met het oog op duurzaamheid. Het Masterplan spreekt zich uit over de mogelijkheden van een bestaande situatie en de hoedanigheden van haar transformatie. Het bestudeert de betrokken ruimtelijke situatie als een systeem. Om dit systeem te optimaliseren en te actualiseren kunnen elementen worden gewijzigd, er worden aan onttrokken en toegevoegd. Het Masterplan is een strategie maar ook een ontwerp. Het legt randvoorwaarden vast en vormt zo het kader waarbinnen toekomstige ingrepen en bouwprojecten dienen tot stand te komen. De werken waarvoor de subsidie/financiering wordt aangevraagd, vinden hierin hun plaats. Ze krijgen een positie en rol toebedeeld in het globale functioneren van de school. Ze worden gerelateerd aan doelstellingen die voor het geheel van de school gelden. Het Masterplan doet een voorzet in verband met de omvang en het gabarit van de te voorziene toevoegingen. Het kan hierdoor het aantal variabelen van het toekomstige ontwerp beperken, maar zijn voornaamste functie bestaat er in om de doelstellingen en de criteria van het project te bepalen. In die fase kan een globale begroting van het project worden opgemaakt en kan het project reeds worden getoetst aan de fysische en financiële norm. Al deze

gegevens (het dossier bevat een documentatiebundel, het masterplan, de projectdefinitie(s), de begroting, de fasering) vormen het geheel aan kwalitatieve en kwantitatieve voorwaarden waarbinnen een architectuurontwerp vervolgens zal kunnen worden uitgewerkt. Dit dossier wordt ter goedkeuring aan de subsidiërende/financierende instantie voorgelegd. Desgevallend wordt die eerste periode afgesloten met een 'subsidie-/financieringsbelofte'.

Nadien kan een ontwerp opgemaakt worden voor de te voorziene bouwwerken en aanpassingswerken. *Pas in dit stadium van het project kan dan het equivalent van de huidige eerste stap van de procedure worden gezet.* Het is nu tijd voor een nauwkeurige inregeling van de functionaliteit, voor een precieze calculatie van oppervlaktes en de daaraan gekoppelde raming. Op basis van het programma, het ontwerp (stadium voorontwerp) en de calculatie kan dan een 'subsidie-/financieringstoekenning' worden verleend en een bedrag worden vastgesteld. Het verdere verloop van het project correspondeert dan met de huidige werkwijze.

Het samenstellen van een dergelijk uitgebreid dossier in de preliminaire fase van een project is uiteraard geen sinecure en vraagt om een professionele aanpak van de initiatiefnemer. De voorgestelde articulatie van de procedure kan dan ook pas zinvol zijn indien ze wordt ondersteund door een *versterkt opdrachtgeverschap*. Inrichtende machten en schoolbesturen moeten in dit verband gesensibiliseerd en opgeleid worden. De beste mogelijkheden daartoe liggen besloten in een revisie van de rol van de subsidiërende/financierende instantie. Een gefaseerde en gedifferentieerde procedure opent immers perspectieven op een dito werking van het organiserende orgaan. *Zeer duidelijk ontstaat hier de behoefte aan een architecturaal gevormde en informerende instantie die de initiatiefnemer kan helpen in het opzetten en het bewaken van het onderzoek- en ontwerpproces van het Masterplan.* Veel meer dan aan een afsluitende technische, financiële en juridische controle lijkt er in deze eerste fase van het ontwerpproces behoefte te zijn aan regelmatige begeleiding. Verder onderzoek dient uit te maken in hoeverre bijvoorbeeld het houden van workshops tot de mogelijkheden behoort. Een multidisciplinair team van experts zou hiervoor samengesteld kunnen worden; onderlegd in gebieden als architectuur, stadsontwerp en pedagogie. Als partner kan dit team de opdrachtgever bijstaan in het samenstellen van een diepgaand en veelzijdig dossier.

Het subsidie/financieringsdossier moet bovendien onderworpen worden aan een dubbele controle. Het toezicht op de cijfermatige en praktische benadering van het bouwproject bestaat in de huidige procedure. De diensten van AGION kunnen hier zonder meer blijven optreden als de gekende controleorganen. Elke fase (belofte en toekenning) wordt dan afgesloten met een technische en financiële controle van het project op basis van de fysische en financiële norm. Hetzelfde geldt echter geenszins voor de kwalitatieve controle van het dossier. De beoordelende commissie moet hier dezelfde waaier aan competenties verzamelen als het multidisciplinaire team dat bijstand levert in de opstart van het project. Bij de afsluiting van de eerste fase (aanvraag van subsidie-/financieringsbelofte) oordeelt de 'commissie voor kwalitatieve controle' over de volledigheid en de pertinentie van een dossier. Zijn noodzaak of belang kan dan ook worden geëvalueerd. De commissie kan daarbij advies geven betreffende de urgentie van een project. In de tweede fase (de aanvraag van subsidie/financieringstoekenning) beoordeelt ze de conformiteit van het project aan de doelstellingen en randvoorwaarden die door het goedgekeurde Masterplan werden vooropgesteld. Het architectuurontwerp zal altijd eigen accenten leggen. Het behoort de commissie toe om in te schatten in hoeverre dit de algemene doelstellingen van het Masterplan dient of tegenspreekt.

Hierbij moet opgemerkt worden dat dit voorstel voor een uitbreiding van de procedure de huidige taakstelling van het Gemeenschapsonderwijs in het gedrang brengt. Het Gemeenschapsonderwijs treedt immers op én als inrichtende macht, én als controleorgaan. Ze is daarmee rechter en partij: ze zou moeten instaan voor de aanlevering van degelijke Masterplannen voor de eigen sites en tegelijk de kwaliteit ervan controleren. Dergelijke samenvoeging van verantwoordelijkheden kon alleen gerechtvaardigd lijken in de veronderstelling dat de problematiek van de scholenbouw volledig objectiveerbaar en becijferbaar was. Als een beoordeling niet alleen op objectieve criteria kan steunen, moet ze ten minste onafhankelijk kunnen gebeuren. Het voorstel om een inhoudelijke fase aan de procedure toe te voegen en ze te onderwerpen aan een kwalitatieve controle is onverenigbaar met de bestaande meervoudige functie van de dienst. De bevoegdheid om een dossier te beoordelen, om een financieringsbelofte en vervolgens een financieringstoekenning te adviseren, moet worden toevertrouwd aan een apart agentschap (in casu AGION).

Dit voorstel tot herziening van de procedure koppelt elke fase in de verwerving van subsidiëring/financiering aan vereisten in het domein van het ontwerp. *In dit verband moet vooreerst worden opgemerkt dat het ontwerponderzoek betreffende het Masterplan en het eigenlijke architectuurontwerp niet noodzakelijk door één en dezelfde ontwerper moet worden uitgevoerd.* Het onderscheid tussen ontwerpwerk op het niveau van een ruimtelijke structuur en de meer auteursgebonden aspecten van het eigenlijke architectuurvoorstel is sinds enkele jaren zeer diepgaand doorgedrongen in de opleiding en de praktijk van ontwerpers. Allicht zal de uitbreiding van de studie- en ontwerp prestaties wel een meerkost met zich meebrengen. Anderzijds biedt een voorafgaand onderzoek naar de mogelijke optimalisering van een concreet ruimtelijk en bouwkundig gegeven meer garanties voor een oordeelkundige en doelmatige investering. Bovendien worden op die manier de voorwaarden ingesteld om een actief en op duurzaamheid gericht beleid in de scholenbouw te kunnen voeren. Terwijl in de huidige omstandigheden de juiste toedracht van wachtende projecten dikwijls zeer onduidelijk is, en hun voorrang alleen bepaald wordt door de lengte van de uitgezeten wachttijd, zal men met de herziene procedure een beter inzicht verkrijgen in de feitelijke noden en de werkelijke prioriteiten die zich aandienen. Dit laat toe om voorbij de uitdrukking van de individuele noden van elke school, de effectiviteit van een investering in rekening te brengen, en om na te gaan op welke plek de schaarse middelen het best worden ingezet. De koppeling van elke belofte of toekenning van financiële middelen aan de precieze omschrijving en de concrete voorstelling van een project - aan een ontwerp dus - is daarin essentieel.

2. Aanbevelingen betreffende het normenstelsel

Daarbij aansluitend lijkt het zinvol om te onderzoeken hoe aanpassingen op het niveau van de normen kunnen bijdragen aan een optimale werking van een uitgebreide procedure. Het is immers noodzakelijk dat de normen ook de strategische verbouwingen en algehele herinrichting die het masterplan naar boven brengt, mogelijk maken en zelfs aanmoedigen. De voorafgaande reflectie over het bestaande patrimonium kan dan gevalideerd worden en *ad hoc* besluitvorming tegengegaan (het patrimonium wordt in de huidige situatie alleen in termen van oppervlakte en bouwjaar in rekening gebracht). Niet zozeer de financiële norm lijkt op dit vlak bepalend. Het is vooral de fysische norm die ruimte moet bieden aan werken die de samenhang, de beheersbaarheid en de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van een gebouwencomplex en/of een site voor ogen hebben. De belangrijkste elementen daarvoor lijken in de huidige formulering van de norm reeds aanwezig te zijn. Aan de initiatiefnemende instantie wordt de mogelijkheid geboden het bouwproject in te delen en op te splitsen volgens de categorieën 'nieuwbouw', 'moderniseringswerken' (renovaties van volledige

gebouwen vallen daaronder) of 'geschiktmakingswerken' (werken met als doel de bestaande situatie aan veranderde pedagogische noden aan te passen, het rendement, de functionaliteit of de veiligheid te verhogen, of sleet en veroudering aan te pakken). Een ruime schakering aan ingrepen kan met deze termen reeds worden benoemd.

Als voorbeeld van een wenselijke bijstelling op de norm kunnen we het volgende vermelden: De norm stelt momenteel dat een school eerst drie jaar moet bestaan alvorens aanspraak te kunnen maken op financiële middelen voor een bouwproject. We hebben het stedenbouwkundige belang van de school reeds onderstreept. Nochtans sluit deze regel uit dat de scholenbouw zou kunnen worden ingezet in stadsontwikkelingstrategieën. Het is daarom wenselijk om na te gaan onder welke voorwaarden de planning van geheel nieuwe schoolsites toegelaten kan worden. De realisatie van publieke voorzieningen kan immers een aanzienlijke rol spelen in het aantrekken van private investeerders op stedenbouwkundige projecten.

Bedenkingen betreffende de inhaaloperatie

De subsidiebehoefte, af te leiden uit de projecten op de wachtlijsten van beide onderwijsnetten, kan momenteel geschat worden op 1.4 miljard euro. Dit komt overeen met een investeringsbehoefte van 1.9 miljard.

Hiertegenover staat een subsidiebudget van amper 150 miljoen euro. Gezien de ouderdom van het scholenpatrimonium valt bovendien voor de komende decennia geen substantiële afname van de behoefte te verwachten. Verder wijst onderzoek uit dat het gemiddelde project - van subsidieaanvraag tot oplevering - 10 tot 12 jaar in beslag neemt.

Omdat deze situatie onhoudbaar wordt, besloot de Vlaamse Regering een grootse inhaaloperatie voor schoolinfrastructuur op het getouw te zetten. Een alternatieve financieringswijze werd uitgedacht die in een periode van vier jaar een vooropgesteld investeringsvolume van 1 miljard euro moet verwezenlijken. De wachtlijst zou op die manier dus gehalveerd kunnen worden. Op 19 mei 2006 werd hiervoor een ontwerpdecreet goedgekeurd. Volgens het DBFM-concept (Design-Building-Finance-Maintenance) zal een publiekprivate vennootschap worden opgericht die een overeenkomst aangaat met de inrichtende machten die een project willen opstarten. De vennootschap neemt het ontwerp, de bouw, de financiering en het onderhoud van de schoolinfrastructuur op zich. Ze sluit daarvoor contracten met architecten, aannemers en onderhoudsfirma's, of - bij voorkeur, stelt de "Memorie van Toelichting bij het Ontwerpdecreet" - met een firma die de combinatie maakt. De uitvoerders worden aan de hand van wedstrijdprocedures geselecteerd. In ruil daarvoor heeft de vennootschap gedurende 30 jaar recht op een prestatiegebonden 'beschikbaarheidsvergoeding' van de school in kwestie. De school wordt daarvoor op haar beurt gesubsidieerd/gefinancierd door AGIO. Na deze periode zal de infrastructuur kosteloos aan de school worden overgedragen. Een specialistische expertise in verband met scholenbouw zou zo kunnen worden opgebouwd en kennis gebundeld. Men verwacht de realisatietijd van projecten hierdoor aanzienlijk te kunnen verkorten. Verder zou financieel voordeel kunnen worden gehaald uit de bundeling van aankoopprocedures. Omdat de vennootschap ook instaat voor het onderhoud op lange termijn, verwacht men dat de financieringsconstructie vanzelf aanleiding zal geven tot duurzaam bouwen.

Met dit project overstijgen de ambities van de Vlaamse Regering het louter praktische. Het gaat er niet alleen om de bestaande achterstand zo snel mogelijk weg te werken, of simpelweg zoveel mogelijk te realiseren met zo weinig mogelijk middelen. De selectiecriteria die worden gehanteerd om projecten voor de DBFM-formule uit te kiezen, geven inzicht in de aspiraties van de overheid. Er wordt geëist dat de projecten van voldoende omvang zijn, betrekking hebben op nieuwbouw en/of substantiële vernieuwbouw en 'aflijnbaar' zijn ten opzichte van het complex waarvan ze deel uitmaken.

Hiermee "beoogt men dat de inhaalbeweging via de DBFM-formule een succesverhaal wordt" (Memorie van Toelichting bij Artikel 13 van het Ontwerpdecreet). Als uitbreiding op deze basiscriteria moet een schoolbestuur haar kandidatuurstelling motiveren op ten minste één van de volgende punten: noodzakelijkheid, duurzaamheid, het streven naar een maatschappelijke meerwaarde of vernieuwing. Vooral beide laatste aandachtspunten lijken erop gericht om potentieel baanbrekende projecten naar voor te schuiven. Een selectiecommissie waarvan ook de Vlaams Bouwmeester deel uitmaakt, moet die aanvragen detecteren welke blijk geven van, bijvoorbeeld, een langetermijnvisie, interesse voor rationeel energieverbruik of flexibel ruimtegebruik. Ook een eigen pedagogisch project of een bijdrage aan het buurtleven, de integratie van andere functies of de gerichtheid op een precaire context als kansarmoede worden aangeduid als belangrijke meerwaarden. Binnen deze reeks veelbelovende projecten zal de selectiecommissie bovendien een aantal modelprojecten aanduiden: "projecten die bij uitstek model kunnen staan voor 'de school van de toekomst' en dit zowel op onderwijskundig, architecturaal als op maatschappelijk vlak" (Memorie van Toelichting bij Artikel 12 van het Ontwerpdecreet). Het wordt hier duidelijk dat de Vlaamse Regering uit de realisaties van de inhaaloperatie architecturale criteria en ruimtelijke richtlijnen wil distilleren die een leidraad kunnen zijn voor de hedendaagse en toekomstige scholenbouw. De projecten moeten daarom representatief zijn en een antwoord formuleren op frequent voorkomende problemen in de hedendaagse scholenbouw. Hun aanpak, strategie en architecturale visie moet wervend werken voor andere initiatieven. Er wordt dan ook gestreefd naar een heterogene lijst, met projecten uit de verschillende onderwijsnetten, voor de verschillende graden en in zowel binnenstedelijke, suburbane als landelijke context. De rol van de Vlaams Bouwmeester zal met betrekking tot deze projecten worden uitgebreid. Waar hij voor de 'gewone' DBFM-projecten een adviserende functie heeft, krijgt hij bij modelprojecten medebeslissingsrecht.

Het zou echter overhaast en gemakzuchtig zijn om de verlangde architecturale, ruimtelijke en onderwijskundige kwaliteit als een rechtstreeks en spontaan effect van de DBFM-formule te beschouwen. Ook indien een interessante selectie van projecten wordt gemaakt en een professionele en ervaringsdeskundige vennootschap samengesteld wordt, zelfs wanneer duurzaamheid winstgevend wordt en prijzen gemakkelijk kunnen worden gedrukt, levert de DBFM-formule geen inherente kwaliteitsgarantie. Dat er ook een aantal belangrijke risico's aan verbonden zijn, mag duidelijk worden wanneer men het nieuwe financieringsconcept bekijkt in het licht van de kritiek op de bestaande procedure.

In de "Memorie van Toelichting bij het Ontwerpdecreet" wordt de publiekprivate vennootschap naar voor geschoven als een gespecialiseerde speler in het veld van de scholenbouw, als een expert die beschikt over de gebundelde kennis van de schoolinfrastructuur. In aanwezigheid van deze professionele scholenbouwer zouden inrichtende machten en schoolbesturen, vaak onervaren bouwheren, zich kunnen concentreren op hun eigenlijke kerntaak: het verstrekken van onderwijs. De bestaande problematiek rond het huidige opdrachtgeverschap wordt daarmee impliciet erkend, en de DBFM-formule wordt wat dit betreft als oplossing voorgesteld. Geen geklungel meer door inrichtende machten en onervaren schoolbesturen. Gedaan met het gezucht over onbegrijpelijke contracten en bouwprocessen die men zich niet kan voorstellen. De DBFM-vennootschap neemt immers de taken die betrekking hebben op de realisatie van bouwprojecten bereidwillig over. Men bewerkstelligt zo inderdaad een sneller, vlotter en op het eerste gezicht 'professioneler' resultaat, maar het gevaar bestaat dat men hiermee slechts schijnbaar bijdraagt aan een 'professionalisering' van de opdrachtgever. Onder het mom van een welkome ontlasting van de inrichtende machten en de scholen, dreigen zij hun verantwoordelijkheden en daarmee hun

betrokkenheid in de kwestie van de schoolarchitectuur te verliezen. De opkomst van het personage van de vennootschap dreigt de school zelf als protagonist aan het zicht te onttrekken, en omstandigheden voort te brengen waarin een conceptueel debat en een kritische dialoog niet gedijen. Een kritisch onderzoek van de bestaande situatie kan immers onmogelijk worden gevoerd wanneer de inrichtende macht zich louter op haar 'kerntaak' richt. De ruimtelijke vertaling van een pedagogisch project kan niet worden bewaakt door een inrichtende macht die zich in de klas terugtrekt. De publiekprivate vennootschap is evenmin in staat om deze inhoudelijke taken op zich te nemen. Meer nog dan in de reguliere procedure bestaat hier het gevaar dat het belang van de inhoudelijke inbreng van de toekomstige gebruiker niet wordt onderkend, en dat zijn veelzijdige en permanente functie in het bouwproces niet wordt ingevuld. De inrichtende macht riskeert dan als opdrachtgever niet te worden opgeleid of bijgestaan, maar als opdrachtgever zachtjes aan de kant te worden geduwd. Het risico is reëel dat in de gewijzigde context een school bij een 'sleutel-op-de-deur'-scholenbouwfirma terecht komt die, vanuit haar zogenaamde 'professionaliteit', geacht wordt beter te weten wat 'juiste scholenbouw' is en dus wat de bouwheer 'moet' willen. De oplossing ligt dan zo klaar nog voor hij een vraag kan stellen of een probleem kan formuleren.

De voorstelling van de voordelen van het DBFM-systeem versluiert de bestaande problematiek rond het opdrachtgeverschap in de scholenbouw. Het systeem verdringt de courante notie van de 'bouwheer' als houder van een geïntegreerd opdrachtgeverschap. Het impliceert een opsplitsing van taken en verantwoordelijkheden maar reduceert uiteraard niet de omvang van de desbetreffende opgave. De 'professionalisering' waarvan sprake, gaat alleen over de zakelijke aspecten ervan. De publiekprivate vennootschap neemt die op zich maar ontlast daarmee de inrichtende machten en de scholen niet van hun taak en hun verantwoordelijkheid met betrekking tot de *inhoudelijke aansturing* van een project.

Ook de plaats en het statuut van de architect/ontwerper wordt door het DBFM-systeem gewijzigd. Idealiter gaat deze in het begin van het project een intensieve samenwerking aan met de opdrachtgever, waaruit een doorwrocht ontwerp tot stand kan komen. In het DBFM-systeem verliest de ontwerper zijn zelfstandige positie tussen de opdrachtgever en de uitvoerder. Het is niet denkbeeldig dat hij tegelijk zijn eigen stem zou kunnen verliezen. Vanuit een verzwakte positie zou het hem onmogelijk worden om zich een kritische en onderzoekende houding aan te meten. In omstandigheden waarin het ontwerp samen met de offerte van een uitvoerder en de prijsopgave van een onderhoudsfirma in één pakket terecht komt, stelt zich de vraag hoe er plaats kan gemaakt worden voor dialoog en overleg tussen de ontwerper en de gebruiker.

De kwaliteitsproblematiek van de schoolarchitectuur wordt door de geplande inhaaloperatie op de spits gedreven. Bestaande knelpunten, zoals een zwakke opdrachtgever en een overhaast proces zonder onderzoek en debat, kunnen door de DBFM-formule worden uitvergroet. Om de inhaaloperatie te doen slagen is het dan ook van essentieel belang dat enerzijds de nodige mechanismen worden ingebouwd om het nastreven van architecturale kwaliteit mogelijk te maken, en anderzijds dat er voldoende aandacht en middelen worden besteed aan de bewaking van die kwaliteit.

De procedure van de Open Oproep heeft aangetoond dat het inlassen van concurrentie op de ontwerponderneming aanleiding kan geven tot een aanzienlijke kwaliteitsverhoging, die de nadelen van een geminimaliseerd contact tussen de toekomstige gebruiker en de ontwerper gedeeltelijk compenseert. Een dergelijke wedstrijd fase heeft het bijkomende gunstige effect dat de opdrachtgever er versterkt en beter geïnformeerd uit komt. Hij krijgt immers verschillende uitgewerkte samenhangende voorstellen te zien, en wordt daardoor geholpen in het bijstellen van zijn wensen en prioriteiten. In principe kan in de daarop volgende periode dan een goed voorbereid en efficiënt gesprek en overleg betreffende het ontwerp worden

gevoerd. Deze omstandigheden brengen met zich mee dat de kansen op een kwaliteitsvolle invulling van de ontwerpopgave aanzienlijk worden verhoogd. Ook in het DBFM-systeem wordt een selectie via wedstrijd vooropgesteld. Hier valt nochtans te betwijfelen dat er nog veel ruimte voor dialoog zal overblijven na het afsluiten van de wedstrijdronde. In tegenstelling tot de Open Oproep waar de selectie betrekking heeft op de *dienstverlening* van het ontwerp, geeft het DBFM-systeem aanleiding tot de selectie van een *product* waarvan de vorm, de kost, de uitrusting, tot en met de gebruiks- en onderhoudsmodaliteiten vastgelegd zijn. Het is daarom zeer belangrijk om de toekomstige gebruiker te betrekken bij de selectie en de beoordeling van de voorstellen. Het gegeven dat de voorstellen per definitie zeer verregaand bepaald zijn, heeft voor gevolg dat de inhoudelijke inbreng van de toekomstige gebruiker welhaast volledig *aan het begin van het proces* (i.e. voor het lanceren van de selectieprocedure) moet worden geconcentreerd. Bijsturing zal nadien nauwelijks mogelijk zijn.

In het DBFM-systeem is daarom een ruime opdrachtformulering en een goede projectdefinitie van cruciaal belang. Het gaat erom de actuele behoefte aan uitbreiding, vernieuwing en/of sanering te kaderen met een ruimtelijke analyse van de schoolsite en zijn omgeving, een architecturale en bouwfysische analyse van het bestaande patrimonium, en een visie op lange termijn. Het is evenwel duidelijk gebleken dat inrichtende machten en schoolbesturen onvoldoende voorbereid zijn op het vervullen van die taak. Er moet daarom worden onderzocht hoe ze bijgestaan kunnen worden in het deskundig formuleren van hun ambities en hun verwachtingen. Als subsidiërend agentschap en als aandeelhouder van de publiekprivate vennootschap lijkt AGION in de beste positie te verkeren om die bijstand aan te leveren. De uitbouw van deze dienstverlening kan beschouwd worden als een voorbereiding op de belangrijke aansturende rol die het agentschap zal dienen te vervullen in een gereviseerde en gearticuleerde subsidiërings-/financieringsprocedure.

Nu reeds lijkt het onwaarschijnlijk dat de tijd en middelen voorhanden zullen zijn om het instrument van het Masterplan in te voeren vooraleer de inhaaloperatie van start gaat. *Het studiewerk dat het vereist moet desondanks toch worden geleverd.* In principe kan dit verwacht worden van de ontwerpteams die betrokken zijn bij de offertevraag van de DBFM-procedure. Elk goed ontwerp geeft zich immers rekenschap van zijn context, van zijn effect op een site, van zijn uitwerking op een omgeving, van de wijze waarop het verdere ontwikkelingen mogelijk maakt of uitsluit. Om dit te mogen verwachten moet de context waarin de consortia (aannemer-architect-onderhoudsfirma) zullen opereren echter zeer zorgvuldig op punt worden gesteld. De intentie en de speelruimte van het project moeten duidelijk vooropgesteld worden in een projectdefinitie. Er moet bovendien gewerkt worden aan outputspecificaties die minder beperkend zijn dan de gebruikelijke 'programma's van eisen'. De consortia moeten de ruimte krijgen voor innovatie, om zo voorstellen uit te werken die met de gegeven middelen meer bereiken. Een fundamentele voorwaarde in dit verband is dat men er voor zorgt dat uitmuntende ontwerpers worden betrokken en dat consortia met goede ontwerpteams gestimuleerd worden om zich kandidaat te stellen. In Vlaanderen bestaat er echter weinig ervaring met het werken in bouwteam. Bovendien hebben projectontwikkelaars in deze regio nog niet zo dikwijls aangetoond dat ze zich werkelijk bekommeren over de architecturale en de stedenbouwkundige kwaliteit van hun producten. Dit betekent dat er ook moet worden nagedacht over de wijze waarop ontwerpteams kunnen worden bijgestaan in het afdwingen van correcte en heldere afspraken binnen de bouwteams.

Om kwaliteit te mogen verwachten moet de overheid heel duidelijk haar ambitie aankondigen en aangeven hoe ze kwaliteit wil erkennen en bewaken. Selectie en beoordeling moeten gebeuren door competente jury's. Een getrapte procedure moet leiden tot een shortlist van de beste consortia 'bouw en ontwerp'. Hierbij moet de kwaliteit van het ontwerpteam dat in een consortium is opgenomen duidelijk gehonoreerd worden. Vervolgens moeten de

kandidaten uitgedaagd worden om met een kwalitatief ontwerpvoorstel de opdracht binnen te halen. De evaluatie van de voorstellen moet gebaseerd zijn op de verhouding prijs/kwaliteit. Daarbij kan worden opgemerkt dat de fysische en de financiële norm de marges waarbinnen de prijs kan fluctueren sterk beperkt. Het zou fout zijn de markt te willen stimuleren om nog veel goedkoper te bouwen. Dit zou immers als gevolg hebben dat de technische en de bouwkundige kwaliteit nauwelijks gegarandeerd zouden zijn. Bij de beoordeling van de offertes met ontwerpvoorstel moet (uiteraard voor zover ze binnen de norm vallen) de ontwerpqualiteit primeren op de kostprijs.

De wijze waarop deze basisvoorwaarden aan de procedure worden verankerd, zal niet alleen doorslaggevend zijn voor de kwaliteit van de DBFM-projecten zelf, maar ook voor de betekenis en de relevantie van de gehele inhaaloperatie in het perspectief van de verdere ontwikkeling van de Vlaamse schoolarchitectuur. We hebben reeds gewezen op de gevaren die aan de operatie zijn verbonden. Anderzijds moet hier ook gesteld worden dat ze een niet te missen kans biedt. Ze concentreert immers een maximum aan middelen (1 miljard euro) in een minimum aan tijd (4 jaar). De ambitie is groot, de verwachtingen hooggespannen. Meer spelers dan ooit staan op het veld: inrichtende machten en schoolbesturen, privé-financiers en AGION, aannemers, onderhoudsfirma's en architecten, en de Vlaams Bouwmeester. Een hoogenergieke situatie komt zo tot stand. Als er een nieuwe procedure voor de scholenbouw moet worden uitgedacht, waar kan ze dan beter proefdraaien dan in de uitvergroete situatie van het DBFM? Hoe kan een uitgebreid procesverloop beter worden getest en bestudeerd dan aan de hand van een reeks gewild uiteenlopende maar quasi simultane projecten? Wie kan op een dergelijk laboratorium beter toezien dan een Vlaams Bouwmeester die in elk project adviseert? Ondubbeld in het proces aanwezig, als aandeelhouder van de vennootschap en als subsidiërende overheid, krijgt ook AGION extra kansen. Het is dus zaak om die opportuniteit rechtstreeks en doelbewust in te zetten in functie van de hoognoodzakelijke aanpassing van de bestaande procedure. Nog voor de inhaaloperatie van start gaat, moet worden nagedacht over de implementatie van een gearticuleerde procedure. Hoe kunnen onderzoek en discussie worden verankerd in elk bouwproces? Welk soort proces geeft aanleiding tot een zo kritisch mogelijk Masterplan voor elke site? Wie krijgt daarin welke bevoegdheden? Op deze en andere vragen moet een antwoord worden geformuleerd en vervolgens worden beproefd in de testruimte van het DBFM.

COLOFON

De school als ontwerpopgave. Aanbevelingen in het licht van de inhaaloperatie in de scholenbouw (2006-2010).

Auteurs: Guy Châtel, Elisabeth Mercelis

Onderzoek: Guy Châtel, Maarten Van Den Driessche, Christophe Van Gerrewey, Tjil Vanmeirhaeghe, Bart Verschaffel.

Lay-out: Polaris Creative Backline, Nick Lambrecht.

© A&S-books, de auteurs & het onderzoeksteam

Bijlage bij:

De school als ontwerpopgave. Schoolarchitectuur in Vlaanderen 1995-2005.

A&S/books, Vlaams Bouwmeester

2006

Redactie: Bart Verschaffel, Maarten Van Den Driessche.
Lay-out: Polaris Creative Backline, Nick Lambrecht.
Druk: Drukkerij Sintjoris, Losstraat 4 9840 Merendree
Oplage: 1.400

A&S/books

Vakgroep Architectuur & Stedenbouw - Universiteit Gent
J.Plateaustraaf 22 BE-9000 Gent
<http://AndSbooks.Ugent.be>

De Vlaamse Overheid / Team Vlaams Bouwmeester
Koning Albert II-laan 20, bus 9, 1000 Brussel
www.vlaamsbouwmeester.be

ISBN: 9076714312
Wettelijk Depot:D/2006/8734/6